

واکاوی و بررسی سرمایه اجتماعی: شناسایی ابعاد و وضعیت موجود برای اقدام در آینده (مورد مطالعه: استان قزوین)^۱

حاکم قاسمی^۲، مهدی نیکویه^{۳*}، شهریار شیرویه پور^۴، عین الله کشاورز ترک^۵

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۸/۱۵، تاریخ پذیرش ۱۴۰۰/۱۲/۱۵)

چکیده

سرمایه اجتماعی دارایی و اعتباری است که از روابط اجتماعی حاصل می‌شود. برخورداری از این سرمایه موجب کاهش هزینه، افزایش اثربخشی و بهینه شدن امور برای بهره‌برداری از سایر سرمایه‌ها می‌شود. بر این اساس سازمان‌ها با افکارسنجی و ارزیابی میزان سرمایه اجتماعی موجود در جامعه می‌کوشند به این هدف دست یابند. هدف مقاله حاضر واکاوی وضعیت سرمایه اجتماعی در استان قزوین و تدوین راهبردهای مناسب برای ارتقای آن است. پژوهش حاضر از نوع پیمایشی است که به دنبال ارائه تصویری از میزان سرمایه اجتماعی در میان افراد هجده سال به بالای دوازده شهر مرکزی و دوازده روستای استان قزوین است. حجم نمونه تحقیق با استفاده از فرمول کوکران ۲۲۶۶ نفر است. داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی، آزمون فریدمن

<http://dx.doi.org/10.22034/jss.2022.530819.1537>

* مقاله علمی پژوهشی

^۱ این تحقیق با استفاده از اعتبارات پژوهشی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان قزوین و در قالب طرح پژوهشی شماره ۲۷/۹/۱۱/۳۱۹ انجام شده است.

^۲ دانشیار علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین
ghasemi@soc.ikiu.ac.ir

^۳ دکتری آینده‌پژوهی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین (نویسنده مسئول)
Mahdi.nikooye@gmail.com

^۴ دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین
^۵ استادیار آینده‌پژوهی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین.
E.keshavarz@soc.ikiu.ac.ir

مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره شانزدهم، شماره ۱، بهار ۱۴۰۱: ۱۲۸-۱۰۰

موردتحلیل قرار گرفتند و مؤثرترین عوامل در سطوح کلان، میانی و خرد شناسایی شدند. براساس نتایج آزمون فریدمن، در میان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، در سطح کلان مؤلفه پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات، در سطح میانی آمادگی مشارکت در کمک به سازمان‌ها و در سطح خرد عام‌گرایی اجتماعی دارای بالاترین رتبه هستند. وضعیت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سطح کلان و میانی پایین‌تر از میانگین و تنها در سطح خرد کمی بالاتر از میانگین قرار دارد که نیاز است سازمان‌های متولی در استان قزوین با اتخاذ رویکردهای آینده‌محور و ارائه راهبردها و راهکارهای مناسب در صد ارتقای این وضعیت برآیند.

واژگان کلیدی: اعتماد دانشجویان به استادان، تعامل اجتماعی، توانایی و صلاحیت، نیک‌خواهی و انصاف.

مقدمه و بیان مسئله

سرمایه اجتماعی بستر مناسبی برای بهره‌وری سرمایه‌های انسانی و فیزیکی و راهی برای نیل به موفقیت قلمداد می‌شود (حق‌گویان و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۲). توجه به سرمایه اجتماعی از این واقعیت ناشی شده که انسان موجودی اجتماعی است که در یک مجموعه و شبکه‌ای از ارتباطات و مناسبات اجتماعی عمل می‌کند. در این مجموعه و شبکه ارتباطات و مناسبات اجتماعی، امکانات و ظرفیت‌هایی شکل می‌گیرد که انسان‌ها را از بسیاری از خطرهای دور نگه می‌دارد و موجب سهولت در امور زندگی جمعی می‌شود (تیل من، ۲۰۱۲: ۴۵۹).

با توجه به تعاریف متنوع و مختلف از سرمایه اجتماعی در این پژوهش سرمایه اجتماعی به مجموعه توانمندی‌ها، دارایی‌ها و ارزش‌هایی گفته می‌شود که در مناسبات اجتماعی شکل می‌گیرد و با بهره‌گیری و استفاده از آن‌ها توانایی و کارایی برای تحقق اهداف و تأمین نیازها و پاسخ به تقاضاها فراهم و امکان‌پذیر می‌شود.

با توجه به دشواری اندازه‌گیری و سنجش مفاهیم کیفی در علوم اجتماعی، اندیشمندان تلاش کرده‌اند تا هر مفهومی را با شاخص‌های آن معرفی و آن را قابل‌اندازه‌گیری کنند. جهت اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی دو مشکل اصلی وجود دارد: مسئله اول متفاوت بودن مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در جوامع مختلف است و مسئله دوم تکنیک‌های علمی اندکی جهت اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی وجود دارد که باعث شده تا محققان مؤلفه‌های نزدیک به واقعیت را برای سنجش در نظر بگیرند. با مرور و بررسی دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلف درباره مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی درمی‌یابیم دسته‌بندی‌های مختلفی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی صورت

گرفته است (رؤیایی و کاووسی، ۱۳۸۷؛ ربانی خوراسگانی و همکاران، ۱۳۸۹؛ محمدی و همکاران، ۱۳۸۹؛ هنه کام^۱، ۲۰۱۹؛ نارایان^۲، ۲۰۰۱؛ یئون^۳، ۲۰۱۷؛ ویلمزدوتیر^۴، ۲۰۱۲).

سرمایه اجتماعی را در سه سطح تقسیم کرده‌اند: سطح خرد، سطح میانی و سطح کلان (غفاری، ۱۳۹۴؛ رحیمی و زالی، ۱۳۹۲). در سطح خرد، سرمایه اجتماعی شامل شبکه‌هایی از افراد گروه‌های مختلف اجتماعی مانند دوستان، اقوام و خانواده‌ها و روابط آن‌ها با یکدیگر می‌شود. در سطح میانی سرمایه اجتماعی در سطوح سازمان‌ها و نهادها مورد توجه و بررسی قرار می‌گیرد، اما در سطح کلان، سرمایه اجتماعی در سطح ملی مطرح می‌شود که از رسمی‌ترین روابط و ساختارهای نهادی تشکیل شده است (چلبی، ۱۳۹۵؛ عباسی و همکاران، ۲۰۱۴: ۶۸-۷۰).

سرمایه اجتماعی یکی از مهم‌ترین دارایی و ارزش‌هاست که از شاخصه‌های رشد و توسعه هر جامعه‌ای به‌شمار می‌آید (اکبریان و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷۶)، ولی اغلب بررسی‌ها حاکی از کاهش سرمایه‌های اجتماعی در سطح ملی است. اگرچه گزارش‌ها و تحقیقاتی که در این زمینه صورت گرفته اغلب منتشر نمی‌شود، اما اظهارنظرهای مسئولان و مدیران در سطح ملی و منطقه‌ای اغلب به کاهش سرمایه‌های اجتماعی اشاره دارد. از این‌رو، بررسی این موضوع با توجه به آثار و پیامدهایی که می‌تواند داشته باشد ضرورت می‌یابد.

استان قزوین به‌عنوان اجتماعی کهن و با تاریخ و فرهنگ ریشه‌دار، از ظرفیت‌های بسیار بالایی برای بهره‌مندی و حفظ و تقویت سرمایه اجتماعی برخوردار است و بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی استان به ما نشان خواهد داد آیا آن چنانکه اظهار می‌شود سرمایه اجتماعی در سطح استان قزوین کاهش یافته است؟ یا آنکه سرمایه اجتماعی وجود دارد، اما به‌درستی و به شکل مناسب از آن استفاده و بهره‌برداری نمی‌شود و بنابراین اثرات آن بروز نمی‌یابد یا به‌شکل محدود و کم‌رنگی بروز می‌یابد. با این‌همه، بررسی‌ها که صورت گرفته است حکایت از کاهش و وضعیت نامناسب سرمایه اجتماعی در سطح استان قزوین دارد. از این‌رو، مسئله تحقیق این است که سرمایه اجتماعی در استان قزوین چه وضعیتی دارد و چگونه می‌توان با استفاده از ظرفیت‌های موجود در استان آن را ارتقا بخشید. برای پی بردن به این مسئله سنجش و ارزیابی سرمایه اجتماعی در استان ضروری است. برای سنجش سرمایه اجتماعی عمدتاً با شناسایی مؤلفه‌های شکل‌دهنده این نوع از سرمایه و احصای شاخص‌های آن‌ها به ارزیابی و سنجش می‌پردازند. در این پژوهش تلاش می‌شود با تکیه بر ابعاد و مؤلفه‌های فوق و شناسایی

¹. Hennekam

². Narayan

³. Yeon

⁴. Vilhelmsdóttir

شاخص‌های آن نسبت به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در استان قزوین اقدام و در هر سطح مهم‌ترین ابعاد برای ارتقای سرمایه اجتماعی ارائه شود تا سازمان‌های متولی بتوانند با توجه به دستاوردهای این پژوهش وضعیت کنونی سرمایه اجتماعی در استان را درک کنند و برای ارتقای آن برنامه‌ریزی و راهبردهای مناسبی به کار گیرند.

پیشینه تجربی پژوهش

در ارتباط با میزان سرمایه اجتماعی نتایج مطالعات داخلی حاکی از آن است که وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور مطلوب نیست. براساس نتایج حاصل پیمایش ملی سرمایه اجتماعی در کشور در سال ۱۳۸۶، براساس نظرسنجی از شهروندان، ۳۹ درصد میزان سرمایه اجتماعی را کم، ۳۵ درصد میزان سرمایه اجتماعی را متوسط و ۲۶ درصد نیز میزان سرمایه اجتماعی را زیاد عنوان کرده‌اند (عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶). مطالعات دیگر نیز تقریباً همین نتیجه را تأیید می‌کنند و بیشتر بر سطح کم سرمایه اجتماعی در کشور تأکید داشته‌اند (محسنی تبریزی و آقامحسنی، ۱۳۸۹؛ نوغانی و همکاران، ۱۳۸۷؛ معمارزاده و همکاران، ۱۳۸۸؛ کامران و ارشادی، ۱۳۸۷؛ ملکی و نژاد سبزی، ۱۳۸۹؛ شیانی و همکاران، ۱۳۸۸؛ زاهدی و همکاران، ۱۳۸۸؛ غفوری و جعفری، ۱۳۸۷).

مطالعاتی که روند سرمایه اجتماعی را نیز بررسی کرده‌اند بر روند کاهشی سرمایه اجتماعی صحنه گذاشته‌اند (عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶؛ قاسمی و همکاران، ۱۳۸۵؛ سعادت، ۱۳۸۷؛ صفدری و همکاران، ۱۳۸۷؛ سیاه‌پوش، ۱۳۸۷). همچنین، با بررسی پیشینه و مطالعات صورت گرفته، میزان سرمایه اجتماعی در بین سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۵ میان استان‌های مختلف در رتبه متوسط کشوری قرار داشته (حسینی و همکاران، ۱۳۷۹؛ سعادت، ۱۳۸۰؛ عبداللهی و همکاران، ۱۳۸۵) و در مطالعه غفاری (۱۳۹۴) که در سطح کشور صورت گرفته است، میزان سرمایه اجتماعی در استان‌های مختلف، در سال ۱۳۹۴ نسبت به سال ۱۳۸۵ افت فاحشی در رتبه‌بندی و وضعیت در کشور داشته است.

برای مثال، مطالعات غفاری (۱۳۹۴) نشان می‌دهد میانگین وضعیت سرمایه اجتماعی در استان قزوین نسبت به میانگین سرمایه اجتماعی در کشور (۲,۷۹) مقدار کم‌تری داشته و در استان قزوین این مقدار میانگین ۲,۶۶ بوده است که از لحاظ رتبه‌بندی در وضعیت مناسبی قرار نداشته است و تنها نسبت به ۵ استان مانند تهران، اصفهان و مازندران که وضعیتی مناسبی از لحاظ میانگین سرمایه اجتماعی ندارند وضعیت بهتری داشته است.

پیشینه مرتبط با مقوله سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های سنجش آن در مقالات و پژوهش‌های گوناگون داخلی و خارجی به‌طور خلاصه در جدول ۱ ارائه شده است.

به‌طور کلی جامع‌ترین پژوهش موجود که دربرگیرنده ابعاد و مؤلفه‌های مختلف از تحقیقات گوناگون داخلی و خارجی است، نظریه عمومی سرمایه اجتماعی مسعود چلبی است که در سال ۱۳۹۴ در قالب فصلی از کتاب *تحلیل نظری و تطبیقی در جامعه‌شناسی* ارائه شده است. غفاری (۱۳۹۴) در مدل سنجش سرمایه اجتماعی در مقیاس ملی که در قالب پیمایش اجتماعی مصوب شورای اجتماعی کشور انجام می‌شود، سرمایه اجتماعی در ایران را طبق نظریه عمومی سرمایه اجتماعی در سه سطح کلان، میانی و خرد در نظر می‌گیرد. در پژوهش حاضر برای ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از پژوهش غفاری (۱۳۹۴) استفاده شده که مؤلفه‌ها و شاخص‌های منتخب برای سنجش سرمایه اجتماعی در سه سطح کلان، میانی و خرد عنوان شده است:

سطح کلان: شامل پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات، پنداشت از موفقیت نهادی، پنداشت از نکویی جامعه و ارزیابی از آینده.

سطح میانی: شامل اعتماد سازمانی، کیفیت خدمات‌رسانی، عملکرد و پاسخ‌گویی سازمان‌ها به نیازها، آمادگی مشارکت در کمک به سازمان‌ها، اعتماد تعمیم‌یافته، پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی، عام‌گرایی، ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مسئولان.

سطح خرد: شامل اعتماد عمومی، ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی، عام‌گرایی اجتماعی، مشارکت اجتماعی، بده‌وبستان اجتماعی، عرق ملی، رضایت از زندگی، احساس امنیت.

جدول ۱. پیشینه تجربی پژوهش

نویسنده	موضوع	نتایج
آزاد و همکاران (۱۳۸۸)	بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: استان مازندران)	نتایج مطالعه بیانگر آن است که وضعیت شاخص سرمایه اجتماعی و تمامی مؤلفه‌های آن (آگاهی اجتماعی، اعتماد اجتماعی، هنجارهای تعمیم‌یافته، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی) و شاخص پایداری اجتماعی شهری و تمامی مؤلفه‌های آن (آسیب‌های اجتماعی، عدالت اجتماعی، آزادی اجتماعی، امنیت اجتماعی و رفاه اجتماعی) در سطح پایین‌تر از متوسط قرار دارد. همچنین یافته‌های تبیینی تحقیق نشان داد که سرمایه اجتماعی و تمامی مؤلفه‌هایش، ارتباط مستقیم معناداری با پایداری اجتماعی شهری دارد.

نویسنده	موضوع	نتایج
غفاری (۱۳۹۴)	سنجش سرمایه اجتماعی کشور در مقیاس ملی در سه سطح کلان، میانی و خرد بیان	در سطح کلان (پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات، پنداشت از موفقیت نهادی، پنداشت از نکویی جامعه و ارزیابی از آینده)، سطح میانی (اعتماد سازمانی، کیفیت خدمات رسانی، عملکرد و پاسخ گویی سازمان ها به نیازها، آمادگی مشارکت در کمک به سازمان ها، اعتماد تعمیم یافته، پرهیزکاری و وظیفه شناسی گروه های شغلی، عام گرایی، ویژگی ها و ارزش های اخلاقی مسئولان) و سطح خرد (اعتماد عمومی، ویژگی ها و ارزش های اخلاقی، عام گرایی اجتماعی، مشارکت اجتماعی، بده و بستان اجتماعی، عرق ملی، رضایت از زندگی، احساس امنیت) به سنجش سرمایه اجتماعی در سطح ملی پرداخته است.
مرغیبه موسوی خامنه (۱۳۹۶)	مطالعه تطبیقی - تحلیلی رابطه قومیت و سرمایه اجتماعی با شاخص های توسعه یافتگی (شاخص رفاه خانوار) در دو منطقه هندوچان و بهبهان.	این پژوهش با تکیه بر نظریه های سرمایه اجتماعی پاتنام، فوکویاما، وولکاک و نارایان و تئوری تعامل انجام شده است. در روابط دومتغیره بیشترین میزان هم بستگی را سرمایه اجتماعی قومی با سرمایه اجتماعی برون گروهی نشان می دهد و از میان مؤلفه های سرمایه اجتماعی، مشارکت رسمی بیشترین هم بستگی را با شاخص رفاه خانوار نشان داده است. میانگین قوم مداری در بهبهان بیشتر از هندوچان مشاهده شده است. بدین ترتیب با توجه به رابطه مثبت روابط برون گروهی (سرمایه اجتماعی قومی) با شاخص رفاه خانوار در این مطالعه، به نظر می رسد هندوچان بیشتر مستعد تغییرات توسعه ای باشد.
وینگرتنر و موبرگ (۲۰۱۴)	کاوش پایداری اجتماعی: معرفت دیدگاه های توسعه شهری و شرکت ها و محصولات	بر اساس یافته های پژوهش پایداری اجتماعی شهری با مجموعه ای از شاخص ها همچون دسترسی (اشتغال، فضای باز و خدمات محلی)، کیفیت بهداشتی و بهزیستی، میراث محلی، میراث فرهنگی، آموزش، مسکن، ثبات جامعه، ارتباط و حرکت) عابر پیاده و حمل و نقل مناسب (توزیع عادلانه اشتغال و درآمد و عدالت اجتماعی) درون و بین نسلی ارتباط دارد. ولی پایداری اجتماعی بیشترین ارتباط را با سرمایه اجتماعی و مؤلفه های تشکیل دهنده آن شامل حس تعلق مکانی، انسجام اجتماعی (عینی و ذهنی) و مشارکت محلی دارد.

^۱ Weingaertner & Moberg

نویسنده	موضوع	نتایج
آواز و روشنی (۲۰۱۷)	سنجش سرمایه اجتماعی: بینش بیشتر	نتایج تحقیق آن‌ها نشان می‌دهد مکانسیم و رویکردهای سنجش سرمایه اجتماعی در سه سطح کلان (کشور و دولت)، خرد (سطح فردی) و میانی (محل کار، همسایگی، مدرسه و دیگر نهادها) تعریف می‌شود؛ و سرمایه اجتماعی را در سطح کلان و میانی براساس مؤلفه‌های اعتماد، مشارکت مدنی، کنترل غیررسمی و حمایت اجتماعی دریافت‌شده بررسی می‌کند و در سطح براساس ادراکات و رفتارهای فردی به سنجش سرمایه اجتماعی می‌پردازد.
همکاران، نورسل و ... (۲۰۲۰)	توسعه مقیاس سرمایه اجتماعی در باشگاه‌های ورزشی و تفریحی	آن‌ها در پژوهش خود از شاخص‌های اعتماد، دوستی و شبکه‌ها، پذیرش و تحمل، بده‌وبستان، هنجارها و حکومت‌داری جهت سنجش سرمایه اجتماعی استفاده کردند.

واکاوی ادبیات موضوع

جامعه‌شناسان عصر حاضر برای بررسی کمیت و کیفیت روابط اجتماعی از مفهوم سرمایه اجتماعی بهره گرفته‌اند. منظور از سرمایه اجتماعی، سرمایه و منابعی است که افراد و گروه‌ها از طریق پیوند با یکدیگر و کیفیت این پیوندها و نوع آن‌ها می‌توانند به‌دست آورند (پاتنام^۱، ۱۹۹۳؛ بوردیو^۲، ۱۹۸۶؛ کلمن^۳، ۱۹۸۸). این مفهوم به‌طور کلی به روابط بین افراد، اصطلاحاً شبکه‌های اجتماعی و قوانین اعتماد متقابل بین افراد اشاره می‌کند (فدور^۴، ۲۰۱۹: ۶۵).

بوردیو سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از منابع بالقوه و بالفعلی می‌داند که در نتیجه داشتن شبکه‌ای از روابط نسبتاً نهادینه‌شده از آشنایی‌های متقابل افراد به‌دست می‌آید؛ یعنی منافع که شخص از مشارکت‌های گروهی‌اش به‌دست می‌آورد (جوکار، ۱۴۰۰: ۱۲۶). از نظر وی سرمایه اجتماعی روابط بین افراد، شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای متقابل و اعتماد اجتماعی است که از این طریق حاصل می‌شود (بوردیو، ۱۳۸۴).

کلمن سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از منابع ساختاری اجتماعی تعریف می‌کند که دارای دو ویژگی مشترک هستند: همه آن‌ها از برخی جنبه‌های ساختار اجتماعی تشکیل شده‌اند و

1. Forsell
2. Putnam
3. Bourdieu
4. Coleman
5. Fedor

اقدامات افرادی را که در ساختار هستند تسهیل می‌کنند (آلوارز و رومانی^۱، ۲۰۱۷). به بیانی دیگر، از نظر کلمن سرمایه اجتماعی به‌عنوان بخشی از ساختار اجتماعی، مانند سایر اشکال سرمایه مولد است و به کنشگر اجازه می‌دهد که از طریق آن‌ها به اهداف خود دست یابد که شاید در نبود آن محقق نمی‌شود (استاد رحیمی و زالی، ۱۳۹۲).

پاتنام مفهوم سرمایه اجتماعی را فراتر از سطح فردی به‌کار می‌گیرد و آن را به‌عنوان سازمانی اجتماعی می‌داند که مشتمل بر شبکه‌ای از روابط و تعاملات توأم با آگاهی و اعتماد اجتماعی است که با تسهیل و هم‌سوسازی کنش‌ها در ارتقای کارایی سازمان و توسعه اقتصادی مؤثر واقع می‌شود (پاتنام، ۲۰۰۰).

فوکویاما نیز، همچون پاتنام، در تعریف این مفهوم از هنجارها و ارزش‌ها سخن می‌گوید. البته او هنجارها و ارزش‌های غیررسمی در یک گروه را مدنظر دارد و بر این اساس می‌گوید: سرمایه اجتماعی را به‌سادگی می‌توان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان آن‌ها مجاز است در آن سهیم‌اند (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۱). در تمامی تعاریفی که از سرمایه اجتماعی ارائه شده، تأکید بر این است که وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف و منافع فردی و گروهی و جامعه است. سرمایه اجتماعی را می‌توان به‌سادگی به‌عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی (که همکاری و تعاون میانشان مجاز است)، در آن سهیم هستند (فوکویاما، ۱۹۹۷: ۱۱).

براساس آنچه گذشت، می‌توان عنوان کرد که مفهوم اساسی و محوری در موضوع سرمایه اجتماعی، هنجارها، تعامل و ارتباط و مشارکت میان افراد و گروه‌های مختلف اجتماعی و نیز میزان اعتماد و هم‌بستگی میان آن‌هاست.

روش پژوهش

با توجه به اینکه این پژوهش «سرمایه اجتماعی استان قزوین» را بررسی می‌کند، مطالعه موردی به‌حساب می‌آید. این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی، از منظر روش توصیفی - پیمایشی و از حیث زمانی از نوع مقطعی است که در سال ۱۳۹۹ انجام شده است. پرسش‌نامه مورد استفاده برای افکارسنجی و سنجش سرمایه اجتماعی، پرسش‌نامه‌ای است که در افکارسنجی ملی سال ۱۳۹۴ که توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به‌صورت سراسری در کشور انجام شد، مورد استفاده قرار گرفته و روایی محتوایی آن تأیید شده است. برای سنجش

^۱. Álvarez & Romani

پایایی پرسش‌نامه از معیار آلفای کرونباخ استفاده شد که مطابق جدول ۲ و با توجه به مقدار ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده، پایایی پرسش‌نامه قابل قبول است.

جدول ۲. پایایی پرسش‌نامه

ابعاد	مؤلفه‌ها	آلفای کرونباخ
سطح کلان	پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات	۰/۹۳۹
	پنداشت از موفقیت نهادی	۰/۹۲۲
	پنداشت از نکویی جامعه	۰/۹۰۷
	عدالت و برابری	۰/۹۳۶
	ارزیابی از آینده	۰/۹۱۷
سطح میانی	اعتماد سازمانی	۰/۹۶۷
	کیفیت خدمات رسانی	۰/۹۶۵
	عملکرد و پاسخ‌گویی سازمان‌ها به نیازها	۰/۹۶۱
	آمادگی مشارکت در کمک به سازمان‌ها	۰/۹۵۶
	اعتماد تعمیم‌یافته	۰/۹۴۶
	پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای	۰/۹۴۹
	عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای	۰/۹۴۶
	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مسئولان	۰/۷۳۷
	اعتماد عمومی	۰/۷۴۴
	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی	۰/۸۱۶
سطح خرد	عام‌گرایی اجتماعی	۰/۹۴۵
	مشارکت اجتماعی	۰/۷۳۱
	عرق ملی	۰/۸۲۱
	رضایت از زندگی	۰/۸۴۵
	احساس امنیت	۰/۷۱۷

تعداد نمونه آماری براساس فرمول کوکران در حالت مشخص بودن از طریق رابطه زیر تعیین می‌شود.

$$n = \frac{N \varepsilon^2 pq}{Nd^2 + \varepsilon^2 pq}$$

با در نظر گرفتن $Z = 1.96$ ، $p = q = 0.5$ و $d = 0.05$ تعداد نمونه آماری برای هر یک از شهرستان‌های شش‌گانه استان قزوین محاسبه و نتیجه آن در جدول ۳ منعکس شده است. نتیجه این امر در قالب جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. تعداد جامعه و نمونه در شهرستان‌های استان قزوین

شهرستان	حجم نمونه	حجم نمونه برای مناطق شهری	حجم نمونه برای مناطق روستایی
قزوین	۷۰۴	قزوین	۴۷۸
		محمودآباد	۲۵
تاکستان	۳۹۳	تاکستان	۲۰۹
		نرجه	۱۵
بویین‌زهرا	۳۱۳	بویین‌زهرا	۱۲۰
		ارداق	۲۹
البرز	۴۱۰	الوند	۱۶۰
		محمدیه	۱۵۵
اوج	۱۹۶	اوج	۳۴
		آبگرم	۴۲
آبیک	۲۵۰	آبیک	۱۵۷
		خاکعلی	۸
کل استان	۲۲۶۶	۱۳۳۳	۹۳۳

برای نمونه‌گیری از مناطق شهری هر شهرستان، دو شهر از هر شهرستان (شهر اول شهر مرکز استان (به دلیل اهمیت شهر) و شهر دوم نیز به تصادف از بین سایر شهرهای آن شهرستان) انتخاب شده است تا کل حجم نمونه به شهر مرکز استان محدود نشود. بعد از انتخاب شهرهای مورد نظر برای انجام نمونه‌گیری، در هر شهر نمونه مورد نظر از بین بلوک‌های شهری در نواحی و حوزه‌های مختلف شهری به روش تصادفی انتخاب می‌شود.

برای نمونه‌گیری از مناطق روستایی هر شهرستان نیز دو روستا از هر شهرستان در نظر گرفته شده است. هر دو روستا به روش تصادفی انتخاب می‌شود. توضیح اینکه برای انتخاب روستای نمونه به گونه‌ای که امکان و احتمال انتخاب نمونه از بین تمامی مناطق روستایی شهرستان‌ها فراهم آید، سه مرحله طی شده است. در مرحله اول دو بخش از هر شهرستان به تصادف انتخاب شده است. در مرحله دوم از هر بخش یک دهستان به تصادف انتخاب شده است.

در مرحله سوم نیز از هر دهستان یک روستا به‌عنوان نمونه انتخاب می‌شود. توضیح اینکه اگر جمعیت روستای انتخاب‌شده یا استقبال افراد نسبت به مشارکت در پاسخ‌گویی به سؤالات به‌گونه‌ای باشد که امکان تکمیل پرسش‌نامه به تعداد موردنظر از آن روستا فراهم نباشد، برای تکمیل به نزدیک‌ترین روستای مجاور مراجعه می‌شود.

یافته‌های پژوهش

در این گام از تحقیق هم از آمار توصیفی، هم از آمار استنباطی استفاده خواهد شد. در این راستا گزارش آماری نظرات خبرگان به‌صورت جدول‌ها و نمودارهای توصیفی ارائه شده است. متغیرهای موردبررسی در آمار توصیفی عبارت‌اند از: میانگین، فراوانی، انحراف استاندارد. برای آمار استنباطی نیز از متغیرهای سطح معناداری، آزمون Anova و همچنین از آزمون فریدمن برای اولویت‌بندی ابعاد استفاده شده و در سه سطح کلان، میانی و خرد تجزیه و تحلیل داده‌ها صورت گرفته است. بر این اساس جامعه مورد مطالعه، حسب مجموعه‌ای از متغیرهای زمینه‌ای - جمعیتی و اجتماعی در قالب جدول ۴ توصیف شده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی درصدی متغیرهای زمینه‌ای جمعیتی

مدرک تحصیلی افراد نمونه					
بی‌سواد	سواد خواندن و نوشتن	ابتدایی	متوسطه	دیپلم	عالی
۲/۷	۴/۶	۶/۷	۱۷/۵	۳۴/۹	۳۳/۵
وضعیت فعالیت					
شاغل بخش خصوصی	بیکار	خانه‌دار	محصل	بازنشسته	شاغل بخش دولتی
۳۴	۱۴/۴	۱۷/۳	۱۰/۶	۷/۷	۱۶
مذهب					
شیعه			اقلیت‌های دینی		
۹۸/۴			۰/۸		
وضعیت تأهل					
مجرد		متأهل		سایر (مطلقه و همسر فوت‌کرده)	
۲۸/۴		۶۵/۵		۶/۱	
سن					
۱۸ الی ۲۹ سال		۳۰ الی ۵۴ سال		۵۵ سال به بالا	
۳۵/۷		۵۴/۵		۹/۸	

جنسیت	
مرد	۵۸/۶
زن	۴۱/۴
توزیع مکانی	
شهر	۵۸/۸
روستا	۴۱/۲

ابتدا داده‌های مرتبط با سه سطح خرد، میانی و کلان مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و سپس سرمایه اجتماعی کل استان براساس داده‌های حاصل از این سه سطح بررسی شده است: **سطح کلان:** میزان سرمایه اجتماعی در استان قزوین در سطح کلان دربردارنده ۵ مؤلفه و ۴۴ متغیر هستند که نظر پاسخ‌گویان درباره آن‌ها پرسیده و محاسبه شده است. طبق جدول ۵ بالاترین میانگین در میان مؤلفه‌های بُعد سطح کلان را به ترتیب پنداشت از نکویی جامعه، پنداشت از موفقیت نهادی، ارزیابی از آینده، پنداشت از عملکرد مدیران در رفع مشکلات و عدالت و برابری دارند.

جدول ۵. میانگین و انحراف معیار مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سطح کلان

ابعاد	مؤلفه	میانگین	انحراف معیار
سطح کلان	پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات	۲/۴۵	۰/۹۹۶۱۰
	پنداشت از موفقیت نهادی	۲/۶۵	۰/۸۸۹۸۸
	پنداشت از نکویی جامعه	۲/۶۷	۰/۸۹۷۴۸
	عدالت و برابری	۲/۴۱	۰/۹۴۹۴۸
	ارزیابی از آینده	۲/۵۶	۱/۴۹۶۴۴

سطح میانی: سرمایه اجتماعی در سطح میانی، از ترکیب ۸ مؤلفه ترکیبی که دربردارنده ۱۲۷ متغیر است، محاسبه شده است. بالاترین میانگین در میان مؤلفه‌های بُعد سطح میانی را به ترتیب آمادگی مشارکت در کمک به سازمان‌ها، پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای، عملکرد و پاسخ‌گویی سازمان‌ها به نیازها، کیفیت خدمات‌رسانی، عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای، اعتماد تعمیم‌یافته، اعتماد سازمانی و ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی دارند (جدول ۶).

جدول ۶. میانگین و انحراف استاندارد مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سطح میانی

ابعاد	مؤلفه		میانگین	انحراف معیار
سطح میانی	اعتماد سازمانی		۲/۶۷	۰/۸۷۴۷۳
	کیفیت خدمات‌رسانی		۲/۷۲	۰/۸۶۲۱۲
	عملکرد و پاسخ‌گویی سازمان‌ها به نیازها		۲/۷۶	۰/۸۹۰۱۵
	آمادگی مشارکت در کمک به سازمان‌ها		۲/۹۴	۰/۹۶۰۳۹
	اعتماد تعمیم‌یافته		۲/۷۰	۰/۸۶۱۲۹
	پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای		۲/۸۲	۰/۸۲۶۵۷
	عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای		۲/۷۱	۰/۹۳۰۸۱
	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مثبت	۲/۴۹	۰/۹۸۰۳۶
	ارزش‌های اخلاقی	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی منفی	۳/۵۸	۱/۰۰۶۰۵

سطح خرد: سرمایه اجتماعی در سطح خرد در قالب ۸ بعد و با ۸۳ متغیر سنجش شده است و براساس این پرسش‌نامه تنظیم و افکارسنجی صورت گرفت. بالاترین میانگین در میان مؤلفه‌های بعد سطح خرد را به ترتیب عام‌گرایی اجتماعی، ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی، عرق ملی، عرق استانی، احساس امنیت، مشارکت اجتماعی، رضایت از زندگی و اعتماد عمومی دارند (جدول ۷).

جدول ۷. میانگین و انحراف استاندارد مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سطح خرد

ابعاد	مؤلفه		میانگین	انحراف معیار
سطح خرد	اعتماد عمومی		۲/۸۲	۰/۹۰۶۱۰
	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی		۳/۶۲	۰/۷۹۳۶۷
	عام‌گرایی اجتماعی	تعامل با اعضای خانواده	۴/۴۴	۰/۸۶۶۶۹
		تعامل با همسایه‌ها و آشنایان	۳/۹۰	۰/۸۰۵۷۹
	تعامل با غیرهم‌شهری‌ها و غریبه‌ها		۳/۴۶	۰/۸۹۲۹۱
	مشارکت اجتماعی		۳/۰۸	۰/۹۷۹۹۰
	عرق ملی		۳/۴۷	۰/۹۹۰۰۲
	عرق استانی		۳/۳۳	۰/۹۳۳۹۰
	رضایت از زندگی		۲/۸۹	۰/۹۷۴۷۷
	احساس امنیت		۳/۱۶	۰/۷۳۰۷۴

میانگین سرمایه اجتماعی در سطح کلان در استان قزوین برابر با ۲/۵۴ (در دامنه ۱ تا ۵) است که نشان‌دهنده وضع تقریباً نامطلوب سرمایه اجتماعی در سطح کلان در استان قزوین

است. در بین شهرستان‌های استان قزوین، بالاترین میانگین سرمایه اجتماعی در سطح کلان را شهرستان آوج و پایین‌ترین میانگین را شهرستان قزوین دارد.

با محاسبه میانگین سرمایه اجتماعی در سطح میانی، در بین شهرستان‌های استان قزوین، بالاترین میانگین را شهرستان آوج و پایین‌ترین میانگین را شهرستان تاکستان دارد. البته در دو شهرستان بوبین زهرا و آوج این میانگین بالاتر از عدد متوسط ۳ قرار دارد، اما در سایر شهرستان‌ها میانگین پایین‌تر از حد متوسط قرار دارد. در کل استان نیز میانگین کلی (۲/۸۲) پایین‌تر از عدد متوسط ۳ قرار دارد که در کل نشان‌دهنده وضع نامطلوب سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان قزوین است.

میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان برابر با ۳/۵۸ است. این میانگین نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان متوسط رو به بالاست. در بین شهرستان‌های استان قزوین، بالاترین میانگین سرمایه اجتماعی در سطح خرد را شهرستان آوج (۳/۹۰) و پایین‌ترین میانگین را شهرستان تاکستان (۳/۳۷) دارد. در شهرستان تاکستان، سرمایه اجتماعی در سطح خرد براساس تحلیل‌های آماری نسبت به دیگر شهرستان‌ها جایگاه به نسبت پایین‌تری دارد.

جدول ۸. میانگین و رتبه سرمایه اجتماعی سه سطح کلان، میانی و خرد استان قزوین

شهرستان	میانگین سطح کلان	رتبه میانگین سطح کلان	میانگین سطح میانی	رتبه میانگین سطح میانی	میانگین سطح خرد	رتبه میانگین سطح خرد
قزوین	۲/۳۸	۶	۲/۷۰	۵	۳/۵۷	۵
البرز	۲/۵۹	۳	۲/۹۷	۳	۳/۶۱	۳
تاکستان	۲/۵۰	۴	۲/۶۵	۶	۳/۳۷	۶
بوبین‌زهرا	۲/۷۹	۲	۳/۱۱	۲	۳/۶۷	۲
آوج	۲/۸۷	۱	۳/۲۱	۱	۳/۹۰	۱
آبیک	۲/۴۸	۵	۲/۹۱	۴	۳/۵۴	۴
کل استان	۲/۵۴	-	۲/۸۲	-	۳/۵۸	-

سرمایه اجتماعی سطوح سه‌گانه براساس متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی

بررسی میانگین سرمایه اجتماعی کلان براساس متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی نشان می‌دهد (جدول ۹) که در کل استان قزوین تفاوت‌هایی بین درصدها و میانگین‌های محاسبه‌شده برای هر کدام از متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی با سرمایه اجتماعی وجود دارد. این تفاوت‌ها بنا به نتایج آزمون‌های آماری مربوط به هر کدام از متغیرها - جز متغیر مذهب، تأهل و جنسیت - معنادارند.

جدول ۹. توزیع میانگین سرمایه اجتماعی کلان برحسب متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی

آماره	سطح معناداری	متغیر	
		میانگین	محل سکونت
۰۵۶/۱۱۹	۰/۰۰	۲/۲۰۶۳	شهر
		۲/۵۴۱۴	روستا
۰۶۶/۳	۰/۰۸۰	۲/۳۲۱۶	مرد
		۲/۳۷۶۷	زن
۳۰۲/۳	۰/۰۳۷	۲/۳۲۷۰	۱۸ تا ۲۹ سال
		۲/۳۳۳۸	۳۰ تا ۵۴ سال
		۲/۴۶۴۱	۵۵ سال به بالا
۰۶۶/۳۶	۰/۰۰	۲/۵۲۴۷	بی‌سواد
		۲/۷۴۹۱	سواد
		۲/۷۷۳۶	ابتدایی
		۲/۵۱۲۲	متوسطه
		۲/۳۰۴۶	دیپلم
		۲/۱۴۰۵	تحصیلات عالی
۸۳۹/۳	۰/۰۰۲	۲/۲۹۰۳	شاغل بخش خصوصی
		۲/۳۴۱۵	شاغل بخش دولتی
		۲/۲۷۷۴	بیکار
		۲/۴۶۹۰	خانه‌دار
		۲/۳۷۵۷	محصل
		۲/۳۸۹۲	بازنشسته
۴۲۹/۱	۰/۲۴۰	۲/۳۶۲۶	متأهل
		۲/۳۱۴۶	مجرد
		۲/۲۸۴۵	سایر
۴۳۲/۰	۰/۶۴۹	۲/۳۴۲۵	شیعه
		۲/۴۶۶۵	سنی
		۲/۴۵۱۳	اقلیت‌های دینی

رابطه و نسبت معناداری متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی با مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی سطح میانی (جدول ۱۰) سنجیده شد و سطح معناداری این رابطه به دست آمد. با توجه به داده‌ها و آماره‌ها تمامی متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی پاسخ‌گویان به جز وضع تأهل و مذهب با متغیر سرمایه اجتماعی در سطح میانی، تفاوت معناداری را نشان می‌دهند.

جدول ۱۰. شاخص میانگین سرمایه اجتماعی میانی بر حسب متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی

آماره	سطح معناداری	میانگین	متغیر	
			محل سکونت	شهر
۹۷/۷۵۹	۰/۰۰	۲/۷۰۵۹	شهر	محل سکونت
		۲/۹۹۴۵	روستا	
۷/۳۷۹	۰/۰۰۷	۲/۷۹۱۴	مرد	جنس
		۲/۸۷۲۳	زن	
۳/۸۷۴	۰/۰۲۱	۲/۸۱۵۳	۱۸ تا ۲۹ سال	سن
		۲/۸۰۸۶	۳۰ تا ۵۴ سال	
		۲/۹۴۷۵	۵۵ سال به بالا	
۲۰/۴۵۹	۰/۰۰	۲/۹۳۷۱	بی‌سواد	سواد
		۳/۱۶۵۴	سواد	
		۳/۱۱۹۸	ابتدایی	
		۲/۹۵۳۰	متوسطه	
		۲/۷۷۷۸	دیپلم	
		۲/۶۹۱۵	تحصیلات عالی	
۶/۶۲۹	۰/۰۰	۲/۷۵۹۸	شاغل بخش خصوصی	وضع فعالیت
		۲/۸۶۹۸	شاغل بخش دولتی	
		۲/۷۰۱۶	بیکار	
		۲/۹۱۱۶	خانه‌دار	
		۲/۹۴۲۸	محصل	
		۲/۸۸۸۸	بازنشسته	
۰/۳۷۰	۰/۶۹۱	۲/۸۲۸۳	متأهل	وضع تأهل
		۲/۸۰۸۸	مجرد	
		۲/۸۶۰۹	سایر	
۰/۳۷۵	۰/۶۸۷	۲/۸۲۵۶	شیعه	مذهب
		۲/۶۸۴۵	سنی	
		۲/۸۴۹۵	اقلیت‌های دینی	

همچنین نتایج به دست آمده از سطح خرد مشخص می‌کند (جدول ۱۱) تمامی متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی پاسخ‌گویان به جز جنسیت با سرمایه اجتماعی تفاوت معناداری را نشان می‌دهند. بدین معنی که نظر پاسخ‌گویان بر اساس جنسیت، تفاوت معناداری ندارد.

جدول ۱۱. توزیع میانگین سرمایه اجتماعی خرد حسب متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی

آماره	سطح معناداری	میانگین	متغیر	
			محل سکونت	شهر
۱۴/۴۷۵	۰/۰۰	۳/۲۷	شهر	محل سکونت
		۳/۳۵	روستا	
۱/۰۳۸	۰/۳۰۸	۳/۳۰۷۷	مرد	جنس
		۳/۲۸۷۳	زن	
۱۲/۴۲۸	۰/۰۰	۳/۲۴۴۱	۱۸ تا ۲۹ سال	سن
		۳/۳۱۵۶	۳۰ تا ۵۴ سال	
		۳/۴۰۷۷	۵۵ سال به بالا	
۶/۴۷۱	۰/۰۰	۳/۴۴۱۲	بی سواد	سواد
		۳/۳۹۰۳	سواد	
		۳/۴۴۹۰	ابتدایی	
		۳/۳۱۳۹	متوسطه	
		۳/۲۶۹۹	دیپلم	
		۳/۲۶۸۰	تحصیلات عالی	
۹/۰۶۱	۰/۰۰	۳/۳۲۳۰	شاغل بخش خصوصی	وضع فعالیت
		۳/۳۵۸۶	شاغل بخش دولتی	
		۳/۱۵۴۶	بیکار	
		۳/۲۷۷۹	خانه‌دار	
		۲/۳۰۸۳	محصل	
		۳/۳۷۷۲	بازنشسته	
۱۵/۱۴۴	۰/۰۰	۳/۳۳۸۲	متأهل	وضع تأهل
		۳/۲۲۸۵	مجرد	
		۳/۲۰۹۷	سایر	
۳/۱۱۹	۰/۰۴۴	۳/۳۰۲۲	شیعه	مذهب
		۳/۱۵۸۹	سنی	
		۳/۰۵۷۲	اقلیت‌های دینی	

شاخص میانگین سرمایه اجتماعی کل استان برحسب متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی

پس از ترکیب و تجمیع پاسخ‌های مربوط به شاخص‌های مختلف و میانگین گرفتن از آن‌ها میزان و میانگین سرمایه اجتماعی براساس مجموعه‌ای از متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی مشخص می‌شود. ملاحظه می‌شود که تفاوت‌هایی بین درصدها و میانگین‌های محاسبه‌شده برای هر کدام از متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی وجود دارد. این تفاوت‌ها بنا به نتایج آزمون‌های آماری مربوط به هر کدام از متغیرها غیر از متغیر مذهب، جنسیت و وضع تأهل معنادارند.

جدول ۱۲. میانگین سرمایه اجتماعی در استان قزوین حسب متغیرهای زمینه‌ای - اجتماعی

آماره	سطح معناداری	میانگین	متغیر	
۱۰۳/۳۷۷	۰/۰۰	۲/۷۵۵۰	شهر	محل سکونت
		۳/۰۰۴۵	روستا	
۲/۳۶۰	۰/۱۲۵	۲/۸۴۱۹	مرد	جنس
		۲/۸۸۰۴	زن	
۵/۸۴۰	۰/۰۰۳	۲/۸۳۰۲	۱۸ تا ۲۹ سال	سن
		۲/۸۵۳۴	۳۰ تا ۵۴ سال	
		۲/۹۸۰۷	۵۵ سال به بالا	
۲۷/۱۶۶	۰/۰۰	۳/۰۰۴۴	بی‌سواد	سواد
		۳/۱۵۵۶	سواد	
		۳/۱۶۹۸	ابتدایی	
		۲/۹۶۷۰	متوسطه	
		۲/۸۱۶۴	دیپلم	
		۲/۷۲۷۷	تحصیلات عالی	
۴/۹۹۰	۰/۰۰	۲/۸۲۱۷	شاغل خصوصی	وضع فعالیت
		۲/۸۹۰۹	شاغل بخش دولتی	
		۲/۷۴۸۸	بیکار	
		۲/۹۲۴۱	خانه‌دار	
		۲/۹۱۳۱	محصل	
		۲/۹۲۵۹	بازنشسته	
۲/۷۶۰	۰/۰۶۴	۲/۸۷۸۷	متأهل	وضع تأهل
		۲/۸۱۹۳	مجرد	
		۲/۸۱۱۳	سایر	
۰/۱۲۸	۰/۸۸۰	۲/۸۵۸۵	شیعه	مذهب
		۲/۸۰۱۷	سنی	
		۲/۸۱۵۱	اقلیت‌های دینی	

سرمایه اجتماعی کل در استان قزوین

با ترکیب سه سطح سرمایه اجتماعی، یعنی سطوح کلان، میانی و خرد که نتایج مربوط به هریک از آن‌ها در بخش‌های پیشین ارائه شد، سرمایه اجتماعی کل در استان قزوین محاسبه شده است.

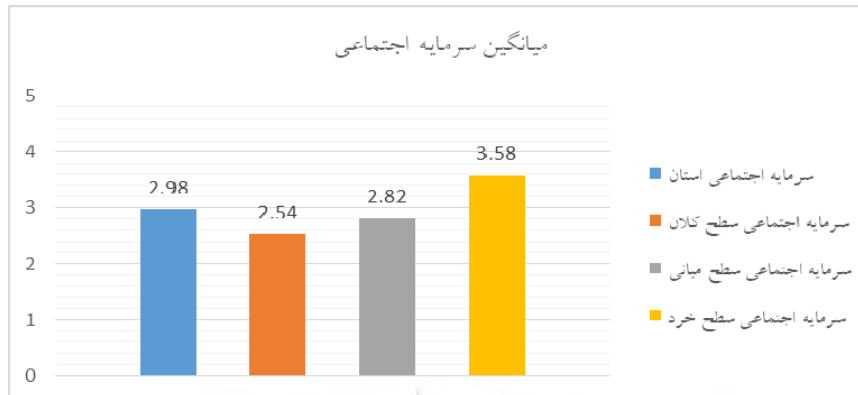
چنانکه در جدول ۱۳ ملاحظه می‌شود میانگین سه سرمایه اجتماعی شهرستان آبیک، قزوین و تاکستان که به ترتیب رتبه‌های چهار تا شش را دارند، کم‌تر از حد متوسط ۳ در طیف ۱ تا ۵ است. همچنین میانگین یکی از این سه شهرستان (آبیک) تقریباً معادل میانگین استانی است و میانگین دو شهرستان قزوین و تاکستان از میانگین استانی (که پایین‌تر از حد متوسط یعنی عدد ۳ قرار دارد) کم‌تر است.

جدول ۱۳. میانگین و رتبه سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان قزوین

شهرستان	میانگین	تعداد	رتبه میانگین
قزوین	۲/۸۸	۷۰۴	۵
البرز	۳/۰۶	۳۹۳	۳
تاکستان	۲/۸۴	۳۱۳	۶
بویین‌زهرا	۳/۱۹	۴۱۰	۲
آوج	۳/۳۳	۱۹۶	۱
آبیک	۲/۹۸	۲۵۰	۴
کل استان	۲/۹۸	۲۲۶۶	-

در بین شهرستان‌های استان قزوین، بالاترین میانگین سرمایه اجتماعی را شهرستان آوج با رتبه ۱ و پایین‌ترین میانگین را شهرستان تاکستان با رتبه ۶ دارد. در کل استان قزوین نیز میانگین کلی (۲/۹۸) کم‌تر از عدد میانگین ۳ قرار دارد که نشان‌دهنده این است که در استان قزوین سرمایه اجتماعی پایین‌تر از حد متوسط است. البته با توجه به اینکه براساس مطالعات غفاری (۱۳۹۴) مقدار میانگین سرمایه اجتماعی در استان قزوین ۲/۶۶ بوده است، نتایج پژوهش حاضر حاکی از رشد و ارتقای کم سرمایه اجتماعی در این استان در سال‌های اخیر است. شکل ۱ امکان مقایسه را فراهم و مشخص می‌سازد در کدام سطح، سرمایه اجتماعی پایین‌تر و در کدام بالاتر است و نسبت آن‌ها با سرمایه اجتماعی در کل چگونه است.

شکل ۱. میانگین سرمایه اجتماعی استان قزوین

در سه سطح خرد، میانی و کلان در استان قزوین، تنها میانگین سرمایه اجتماعی در سطح خرد (۳/۵۸) مقدار کمی بالای عدد میانگین متوسط ۳ قرار دارد، اما میانگین میزان سرمایه اجتماعی در دو سطح کلان و میانی پایین تر از عدد میانگین حد متوسط ۳ قرار دارد. این اعداد نشان دهنده وضعیت نامناسب سرمایه اجتماعی در این دو سطح کلان و میانی است و به ویژه نشان می دهد میانگین سرمایه اجتماعی در سطح کلان پایین ترین میزان را دارد. میانگین سرمایه اجتماعی در کل استان برابر با ۲/۹۸ است که نسبت به میانگین ۲،۶۶ در سال ۱۳۹۴ (براساس مطالعات غفاری) افزایش داشته، اما مقداری از متوسط پایین تر است. این مقایسه نشان می دهد یکی از عوامل مهمی که میانگین سرمایه اجتماعی در کل استان را به پایین تر از حد متوسط کشانده، پایین بودن سرمایه اجتماعی سطح کلان است که علل و ریشه های پایین بودن آن تا حد زیادی در خارج از استان است.

آزمون فریدمن

جهت تعیین رتبه نهایی هریک از مؤلفه های سرمایه اجتماعی در هر سه سطح و اینکه در نهایت کدام مؤلفه ها دارای بیشترین اهمیت در سرمایه اجتماعی خواهند داشت از آزمون فریدمن استفاده شده است.

جدول ۱۴. آزمون معناداری فریدمن

سطح معناداری	درجه آزادی	کای دو	تعداد	سطح
۰/۰۰	۴	۳۶۸۵,۶۴۰	۲۲۶۶	کلان
۰/۰۰	۷	۸۸۵,۶۲۱	۲۲۶۶	میانی
۰/۰۰	۶	۲۹۰۲,۹۱۰	۲۲۶۶	خرد

با توجه به نتایج حاصل از جدول ۱۴ که مربوط به آزمون فریدمن هست سطح معناداری آزمون برای سه سطح سرمایه اجتماعی ۰/۰۰ حاصل شده است که از ضریب خطا (۰/۰۵) کم‌تر است. لذا می‌توان فرض صفر را که مبتنی بر یکسان بودن رتبه‌های مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سه سطح هست به‌صراحت رد کرد و چنین نتیجه گرفت که پاسخ‌دهندگان رتبه‌بندی متفاوتی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سه سطح کلان، میانی و خرد دارند. رتبه نهایی هر یک از مؤلفه‌های مؤثر بر سرمایه اجتماعی در سه سطح کلان، میانی و خرد در جدول ۱۵ آورده شده است.

جدول ۱۵. رتبه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر بر سرمایه اجتماعی

رتبه	مؤلفه‌ها	ابعاد
۳/۶۲	پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات	سطح کلان
۳/۵۰	پنداشت از موفقیت نهادی	
۳/۶۱	پنداشت از نکویی جامعه	
۲/۸۹	عدالت و برابری	
۲/۳۷	ارزیابی از آینده	
۳/۹۵	اعتماد سازمانی	سطح میانی
۴/۲۶	کیفیت خدمات‌رسانی	
۴/۵۷	عملکرد و پاسخ‌گویی سازمان‌ها به نیازها	
۵/۳۰	آمادگی مشارکت در کمک به سازمان‌ها	
۴/۰۷	اعتماد تعمیم‌یافته	
۴/۱۴	پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای	سطح خرد
۴/۲۵	عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای	
۵/۴۵	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مسئولان	
۳/۱۲	اعتماد عمومی	
۴/۰۵	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی	
۵/۹۶	عام‌گرایی اجتماعی	

رتبه	مؤلفه‌ها	ابعاد
۴/۴۰	عرق ملی	
۳/۳۰	رضایت از زندگی	
۳/۳۹	احساس امنیت	
۳/۷۷	مشارکت اجتماعی	

نتیجه‌گیری

در این پژوهش ضمن بررسی مبانی نظری سرمایه اجتماعی، با افکارسنجی در سطح استان قزوین سعی شد وضعیت سرمایه اجتماعی در استان مشخص شود و سپس به رتبه‌بندی این عوامل پرداخته شد. نتایج پژوهش نشان داد که تنها میانگین سرمایه اجتماعی در سطح خرد (۳/۵۸) مقداری بالای عدد میانگین متوسط ۳ قرار دارد و میزان سرمایه اجتماعی در دو سطح کلان (۲/۵۴) و میانی (۲/۸۲) پایین‌تر از متوسط قرار دارند. با توجه به میانگین کلی سرمایه اجتماعی در استان (۲/۹۸ از ۵)، می‌توان نتیجه گرفت که سرمایه اجتماعی اگرچه نسبت میانگین ۲/۶۶ در سال ۱۳۹۴ براساس مطالعات غفاری افزایش یافته، اما پایین‌تر از حد متوسط قرار دارد و سرمایه اجتماعی در استان قزوین وضع مناسبی ندارد.

مرور پیشینه نیز نتایج مشابهی به دست می‌دهد. افکارسنجی ملی که در سال ۱۳۹۴ و از سوی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات صورت گرفت نشان داد که میانگین سرمایه اجتماعی در استان قزوین پایین‌تر از حد متوسط و مقدار میانگین آن ۲/۶۶ از ۵ است. اگرچه نتایج افکارسنجی پژوهش حاضر میانگین را بالاتر از میانگین سال ۱۳۹۴ و به مقدار ۲/۹۸ از ۵ نشان می‌دهد. این وضعیت یک علامت و نشانه ضعیف^۱ است. علامت و نشانه ضعیف در ادبیات آینده‌پژوهی به نشانه‌هایی گفته می‌شود که اگرچه دیده و اهمیت داده نمی‌شوند، اما می‌توانند زمینه اتفاقات بزرگ در آینده باشند. بنابراین وضعیت پایین‌تر از حد متوسط سرمایه اجتماعی را باید هشدار به سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران دانست که اگر به آن توجه نشود می‌تواند تحولات بزرگ پیش‌بینی نشده و نه‌چندان مثبتی را رقم بزند و اگر به آن توجه شود، می‌تواند نه‌تنها از رویدادهای غافلگیرکننده منفی جلوگیری کرد، بلکه می‌توان تحولات و وضعیت‌های مثبت و مطلوبی را به وجود آورد.

نتایج آزمون فریدمن نشان داد در سطح کلان پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات دارای بالاترین رتبه و پایین‌ترین رتبه مربوط به ارزیابی از آینده است. این رتبه پایین نشان

^۱. Weak signal

می‌دهد مردم دیدگاه مثبتی از آینده وضعیت رفاهی، نابرابری اجتماعی، اقتصادی، جرم و جنایت و موارد دیگر ندارند و می‌بایست برای ارتقای وضعیت سرمایه اجتماعی، با اتخاذ راهبردهایی در صدد تغییر دیدگاه مردم برآمد و تصویر ذهنی عموم مردم را تغییر داد. در سطح میانی بالاترین رتبه را آمادگی مشارکت در کمک به سازمان‌ها و پایین‌ترین رتبه را اعتماد سازمانی دارد. برای افزایش اعتماد سازمانی باید سازمان‌ها با تغییر رویکرد نسبت به خدمت‌رسانی و رسیدگی به مطالبات مردم، این دیدگاه شکل گرفته را تغییر دهند. اما نهایتاً در سطح خرد، بالاترین رتبه مربوط به مؤلفه عام‌گرایی اجتماعی و پایین‌ترین رتبه مرتبط به مؤلفه رضایت از زندگی است که نشان می‌دهد مواردی مثل رضایت از زندگی، محل سکونت، شغل و درآمد نسبت به دیگر مؤلفه‌های این سطح در رتبه پایین‌تری قرار دارد و برای بهبود و برنامه‌ریزی برای آینده سرمایه اجتماعی این مؤلفه‌ها باید به‌طور جد مدنظر قرار گیرند تا رضایت در این حوزه‌ها افزایش یابد.

در سطح کلان که به حوزه‌های ارتباط مردم با دولت و نهادهای دولتی در سطح کلان مربوط می‌شود مؤلفه‌هایی مثل پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات (میانگین ۲/۴۵)، پنداشت از موفقیت نهادی (میانگین ۲/۶۵)، پنداشت از نکویی جامعه (میانگین ۲/۶۷)، عدالت و برابری (میانگین ۲/۴۷) و ارزیابی از آینده (میانگین ۲/۵۶) وجود دارند که پایین‌ترین میانگین مرتبط با مؤلفه‌های عملکرد نظام در رفع مشکلات و عدالت و برابری است که برای ارتقا می‌توان از ظرفیت‌های استان مثل وجود افراد با سابقه، توانمند و خوش‌نام قزوینی در سطح ملی، وجود شهرک‌های صنعتی بزرگ در استان قزوین، وجود جاذبه‌های گردشگری در استان، موقعیت گذرگاهی استان، جمعیت کم و کوچک بودن استان استفاده کرد تا در حوزه رفع مشکلات و برقراری عدالت و برابری در استان بهبود حاصل شود.

در سطح میانی نیز وضع مطلوب نیست و میانگین کلی زیر عدد میانگین متوسط ۳ قرار دارد که به ارتباط با نهادها، شرکت‌ها، سازمان‌ها و ادارات و دستگاه‌های دولتی در سطح استان مربوط می‌شود مؤلفه‌هایی مثل اعتماد سازمانی (میانگین ۲/۶۷)، کیفیت خدمات‌رسانی (میانگین ۲/۷۲)، عملکرد و پاسخ‌گویی سازمان‌ها (میانگین ۲/۷۶)، آمادگی مشارکت در کمک به سازمان‌ها (میانگین ۲/۹۴)، پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای (میانگین ۲/۸۲)، عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای (میانگین ۲/۷۱) و ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی (میانگین ۲/۴۹) وجود دارند که پایین‌ترین میانگین مرتبط با مؤلفه‌های ویژگی و ارزش‌های اخلاقی مثبت و اعتماد سازمانی است که برای ارتقا می‌توان از ظرفیت‌های استان مثل پای بندی به ارزش‌ها و سنت‌های اخلاقی، وجود فرهنگ وقف و خیرات، سازمان‌های مردم‌نهاد

متعدد، سازمان‌های خیریه و عام‌المنفعه و وجود طرح‌های متعدد مثل سند آمایش استان، طرح جامع سلامت، سند سی دی اس و سند فرهنگی اجتماعی که به‌خصوص در حوزه عملکرد سازمان‌های استان و ایجاد الگو برای بهبود ارزش‌های اخلاقی و اعتماد سازمانی از این ظرفیت‌ها در آینده استفاده کرد.

درنهایت در سطح خرد که به حوزه روابط اجتماعی افراد با یکدیگر مربوط می‌شود وضع کمی فرق می‌کند و مناسب‌تر است. البته این سطح نیز در حالت ایدئال قرار ندارد و میانگین آن کمی بالاتر از عدد متوسط ۳ قرار دارد و مؤلفه‌هایی مثل مشارکت اجتماعی (میانگین ۳/۰۸)، عرق ملی (میانگین ۳/۴۷)، عرق استانی (میانگین ۳/۳۳)، رضایت از زندگی (میانگین ۲/۸۹)، احساس امنیت (میانگین ۳/۱۶)، اعتماد عمومی (میانگین ۲/۸۲) خیلی به سطح ایدئال نزدیک نیستند و مؤلفه‌های رضایت از زندگی و اعتماد عمومی زیر متوسط میانگین ۳ قرار دارند. وضعیت بهتر سرمایه اجتماعی در سطح خرد را می‌توان به عوامل مختلفی نسبت داد. یکی اینکه جامعه استان قزوین جامعه‌ای است که همچنان به مجموعه‌ای از سنت‌ها پای‌بندی دارد. روابط اجتماعی در چارچوب این سنت‌ها و اعتبار و ارزش آن‌ها موجب می‌شود که سرمایه اجتماعی که تولید می‌شود بالاتر از سطوح دیگر باشد. البته ظرفیت‌های در استان مثل هویت تاریخی استان، سرمایه‌های فرهنگی بالقوه استان و باورهای مذهبی می‌توانند برای بهبود میزان سرمایه اجتماعی در سطح خرد کمک شایانی کنند.

اگر پایین‌تر از حد متوسط بودن سرمایه اجتماعی را سیگنال ضعیفی بدانیم که می‌تواند زمینه‌ساز بروز تحولات منفی در آینده باشد، برنامه‌ریزی برای اصلاح وضعیت سرمایه اجتماعی و ارتقای آن در آینده ضروری است. نظر به اینکه تلاش برای تأثیرگذاری بر یک پدیده اجتماعی نظیر سرمایه اجتماعی نیاز به برنامه‌های بلندمدت با در نظر گرفتن تمام ابعاد پیچیده پدیده‌های اجتماعی دارد، لازم است تا ضمن بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود، ظرفیت‌سازی نیز صورت گیرد و از طرف دیگر با تغییراتی که در آینده رخ می‌دهد برای استفاده از فرصت‌های خلق شده جدید نیز برنامه‌ریزی داشت.

ظرفیت‌ها و توانمندی‌های استان برای ارتقای سرمایه اجتماعی را می‌توان به دو دسته زیر تقسیم‌بندی و معرفی کرد:

۱. ظرفیت‌های و توانمندی‌های دستگاه‌ها و ادارات و سازمان‌های رسمی و دولتی استان: دستگاه‌ها و ادارات استان در چارچوب راهبردها و برنامه‌های ارتقای سرمایه اجتماعی، از دو جهت می‌توانند برای ارتقای سرمایه اجتماعی ایفای نقش کنند:

الف) از طریق اجرای برنامه‌ها در درون سازمان خود و منطبق کردن عملکرد خود با سیاست‌های ارتقای سرمایه اجتماعی؛

ب) از طریق تأثیرگذاری بر خارج از سازمان و اداره خود و کمک به عملکردهای سایر سازمان‌ها و دستگاه‌ها و فعالیت‌های اجتماعی برای ارتقای سرمایه اجتماعی.

برای نمونه فرمانداری، آموزش و پرورش، صداوسیما و ... از یک طرف لازم است به گونه‌ای عمل کنند که عملکرد بهتری ارائه دهند که موجب رضایت و اعتماد شود و رابطه آن‌ها با ارباب رجوع و مردم به گونه‌ای اصلاح گردد که سرمایه اجتماعی تولید کند. از طرف دیگر این سازمان‌ها و ادارات باید فعالیت‌هایی را انجام دهند که در واقع ارائه خدمت به سایر دستگاه‌ها و ادارات محسوب می‌شود و به سایر سازمان‌ها کمک می‌کند که عملکرد بهتری ارائه دهند. لذا فعالیت آن‌ها در چارچوب راهبردهایی که طراحی می‌شود هم نگاه به درون سازمان دارد و هم نگاه به بیرون سازمان.

۲. ظرفیت‌ها و توانمندی‌های غیررسمی موجود در استان: این نوع از ظرفیت‌ها به ظرفیت‌ها و توانمندی‌هایی اشاره دارد که در سطح استان و خارج از دستگاه‌ها و سازمان‌های دولتی به شکل فرادستگاهی وجود دارد و از ویژگی‌های استان به حساب می‌آید و بیشتر جنبه اجتماعی و فرهنگی دارند. البته ممکن است این ظرفیت‌ها تحت پوشش و در حوزه فعالیت یکی از دستگاه‌ها و سازمان‌ها قرار گیرند، اما در به کار گرفتن از آن‌ها چندین فرایندهای رسمی مورد استفاده و استناد قرار نمی‌گیرند. برای مثال ژئوپلیتیک استان، یا ویژگی‌های فرهنگی مردم استان ویژگی‌هایی فرادستگاهی هستند و گرچه ممکن است از جهاتی تحت پوشش برخی دستگاه‌ها و سازمان‌ها باشند، ولی متعلق به یک دستگاه خاص نیستند. این ظرفیت‌ها را باید شناسایی و کشف کرد و بهره‌برداری از آن‌ها را به سازمان‌ها و دستگاه‌ها پیشنهاد داد. ظرفیت‌های زمینه‌ای و فراگیر را به شرح زیر می‌توان دسته‌بندی و معرفی کرد:

۱. ظرفیت‌های ژئوپلیتیک؛

۲. ظرفیت‌های اعتقادی و دینی؛

۳. ظرفیت‌های فرهنگی؛

۴. ظرفیت‌های اجتماعی؛

۵. ظرفیت‌های اقتصادی و صنعتی.

- می‌توان با توجه به ظرفیت‌های موجود در استان قزوین راهبردهایی را مطرح کرد تا با توجه به آن‌ها بتوان این وضعیت را به حالت ایدئال نزدیک کرد. راهبردهایی که می‌توان پیشنهاد داد تا با برنامه‌ریزی و عملیاتی کردن آن‌ها وضعیت سرمایه اجتماعی را بهبود داد عبارت‌اند از:
- ترویج باور و گفتمان کارآمدی دولت و نظام برای حل مشکلات و ساخت جامعه مطلوب؛
 - امیدآفرینی و ایجاد امید به آینده بهتر؛
 - طراحی نظام اخلاقی متناسب با تغییرات و تحولات اجتماعی و گفتمان‌سازی برای ترویج و تثبیت ارزش‌های اخلاقی و هنجارهای ارزشی در جامعه و سازمان‌ها؛
 - ترویج گفتمان حقوق شهروندی و ایجاد آگاهی از حقوق و وظایف شهروندان و فرهنگ شهرنشینی؛
 - ایجاد باور به توانمندی‌های مردم استان‌ها و تقویت اراده لازم برای استفاده از امکانات و ظرفیت‌های استان‌ها برای رفع مشکلات و توسعه و پیشرفت؛
 - پرداختن به سرمایه اجتماعی در اسناد و نظام برنامه‌ریزی و ارائه تجویزها برای تقویت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی؛
 - راهبرد ایجاد شبکه‌های ارتباطی نظام‌مند برای برقراری ارتباط بین بخش‌های مختلف مردم، متخصصان و مسئولان (اعم از قانون‌گذاران، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان)؛
 - راهبرد اصلاح و شفاف‌سازی فرایندهای سازمانی ارائه خدمت در جهت تقویت اعتماد و رفع ادراک وجود فساد و تبعیض؛
 - راهبرد ایجاد تشکیلات و شبکه‌های مردم‌نهاد برقرارکننده ارتباط متقابل سه‌جانبه (بین سازمان، دستگاه‌های دولتی و مردم)؛
 - راهبرد تقویت شبکه‌های اجتماعی مذهبی (مساجد، هیئت، حسینیه‌ها، امامزاده‌ها ...) و استفاده از کارکردهای اجتماعی آن‌ها برای ایجاد مشارکت، هم‌بستگی و اعتمادسازی، ...؛
 - حمایت از کسب‌وکارها به‌ویژه کسب‌وکارهای نوپا و جدید و استارت‌آپ‌ها (با استفاده از امکانات و ظرفیت‌های موجود در بخش دولتی و بخش خصوصی و مردمی)؛
 - راهبرد ایجاد شفافیت در فرایند کارها (و مشخص کردن حقوق و تکالیف مردم و سازمان‌ها)؛
 - راهبرد استفاده از ظرفیت خبرگان و نخبگان بومی.

منابع

- استادرحیمی، رضا؛ زالی، نادر (۱۳۹۲) «بررسی وضعیت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی شهری در شهرهای مرکزی استان آذربایجان شرقی»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، شماره ۲۴(۱): ۲۰۹-۲۳۰.

- اکبریان رنیزی، سعیدرضا؛ رضاعلی، منصور؛ چهارراهی، ذبیح‌الله (۱۳۹۶) «تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی شهری (مطالعه موردی: شهر استهبان، استان فارس)»، *مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، شماره ۱۲(۲): ۳۷۵-۳۸۹.
- آزاد، محرم؛ رحمتی فیروزجاه، علی؛ عباسی اسفجیر، علی‌اصغر (۱۳۹۸) «بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: استان مازندران)»، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، شماره ۹(۳۰): ۸۹-۱۲۴.
- بورديو، پيتر (۱۳۸۴) *شکل‌های سرمایه، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه*، ترجمه افشین خاکباز و حسین پویان، تهران: شیرازه.
- جوکار، حامد (۱۴۰۰) «روش حکومتی پیامبر^(ص) در مدیریت سرمایه اجتماعی»، *مدیریت سرمایه اجتماعی*، شماره ۸(۱): ۱۲۳-۱۴۹.
- خوش‌فر، غلامرضا؛ میرزاخانی، شهربانو (۱۳۹۵) «بررسی رابطه بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی با سطح توسعه یافتگی (مورد مطالعه: شهرستان‌های استان گلستان در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰)»، *فصلنامه مشارکت اجتماعی*، شماره ۲(۳): ۱-۲۵.
- ربانی خوراسگانی، علی؛ صدیق اورعی، غلامرضا؛ خنده‌رو، مهدی (۱۳۸۸) «بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در سطح محله»، *علوم اجتماعی*، شماره ۲(۱۴): ۱۴۹-۱۱۹.
- روبیایی، رمضانعلی؛ کاوسی، اسماعیل (۱۳۸۷) «طراحی و تدوین الگوی اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی»، *آینده‌پژوهی مدیریت*، شماره ۱۹(۱): ۱۵-۲۹.
- زاهدی، محمدجواد؛ شیبانی، ملیحه؛ علی‌پور، پروین (۱۳۸۸) «رابطه سرمایه اجتماعی با رفاه اجتماعی»، *رفاه اجتماعی*، شماره ۸(۳۲): ۱۰۹-۱۳۰.
- سعادت، رحمان (۱۳۸۵) «تخمین سطح و توزیع سرمایه اجتماعی استان‌ها»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، شماره ۶(۳۲): ۱۷۳-۱۹۶.
- سیاه‌پوش، امیر (۱۳۸۷) «فرا تحلیل مطالعات سرمایه اجتماعی در ایران: موج دوم»، *راهبرد فرهنگ*، شماره ۱(۳): ۹۹-۱۲۴.
- شیانی، ملیحه؛ موسوی، میرطاهر؛ مدنی قهفرخی، سعید (۱۳۸۸) «سرمایه اجتماعی جوانان در ایران»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، شماره ۱۰(۳): ۵۷-۸۴.
- صفدری، مهدی؛ کریم، محمدحسین؛ خسروی، محمدرسول (۱۳۸۷) «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی ایران»، *فصلنامه اقتصاد مقداری*، شماره ۵(۲): ۳۹-۶۱.
- عبدالهی، محمد؛ موسوی، میرطاهر (۱۳۸۶) «سرمایه اجتماعی در ایران؛ وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار»، *رفاه اجتماعی*، شماره ۶(۲۵): ۱۹۵-۲۳۴.
- غفاری، غلامرضا (۱۳۹۴) *سنجش سرمایه اجتماعی کشور (موج دوم)*، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و ارتباطات.

- غفوری، محمد؛ جعفری، روح‌الله (۱۳۸۷) «سرمایه اجتماعی، جامعه مدنی و دموکراسی؛ رابطه متقابل یا یک‌سویه»، پژوهش‌نامه علوم سیاسی، شماره ۳ (۲): ۲۰۹-۲۳۸.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵) پایان‌نظم: سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلام عباس توسلی، تهران: حکایت قلم نوین.
- قاسمی، وحید؛ اسماعیلی، رضا؛ ربیعی، کامران (۱۳۸۵) «سطح‌بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان اصفهان»، رفاه اجتماعی، شماره ۶ (۲۳): ۲۲۵-۲۴۸.
- کامران، فریدون؛ ارشادی، خدیجه (۱۳۸۷) «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی شبکه و سلامت روان»، پژوهش اجتماعی، شماره ۲ (۳): ۲۹-۵۴.
- محسنی تبریزی، علیرضا؛ آقامحسینی، مریم (۱۳۸۹) «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری؛ مور پژوهی: شهر محلات»، مدیریت شهری، شماره ۸ (۲۶): ۱۴۷-۱۶۲.
- محمدی، محمدعلی؛ شعبانعلی فمی، حسین؛ کلانتری، خلیل؛ رستمی، فرحناز (۱۳۸۹) «تعیین شاخص‌های مناسب اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی در رتبه‌بندی دانشکده‌های کشاورزی»، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۰ (۳۷): ۳۵۱-۳۸۲.
- معمارزاده، غلامرضا؛ عطایی، محمد؛ اکبری، احمد (۱۳۸۸) «بررسی نقش سرمایه اجتماعی بر بهبود عملکرد کارکنان»، فصلنامه مدیریت توسعه و تحول، شماره ۱ (۳): ۹-۱۵.
- ملکی، امیر؛ نژادسبزی، پروانه (۱۳۸۹) «رابطه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی خانواده با خشونت خانگی علیه زنان در شهر خرم‌آباد»، مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران، شماره ۱ (۲): ۳۱-۵۳.
- موسوی خامنه، مرضیه (۱۳۹۶) «مطالعه تطبیقی-تحلیلی رابطه قومیت و سرمایه اجتماعی با شاخص‌های توسعه‌یافتگی (شاخص رفاه خانوار) در دو منطقه هندیجان و بهبهان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء، دانشکده اقتصاد و حسابداری.
- نوغانی، محسن؛ اصغرپور ماسوله، احمدرضا؛ صفا، شیما؛ کرمانی، مهدی (۱۳۸۷) «کیفیت زندگی شهروندان و رابطه آن با سرمایه اجتماعی در شهر مشهد»، مجله علوم اجتماعی (دانشگاه فردوسی مشهد)، شماره ۵ (۱): ۱۱۱-۱۴۰.
- Abbasi, A., Wigand, R. T., & Hossain, L. (2014). Measuring social capital through network analysis and its influence on individual performance. *Library & Information Science Research*, No.36(1): 66-73.
- Bourdieu, P. (1986) *The forms of capital. In handbook of theory and research for the sociology of education. J. Richardson (Eds)*, New York: Greenwood Press: 241-258
- Carrillo Álvarez, E., & Riera Romaní, J. (2017). Measuring social capital: further insights. *Gaceta sanitaria*, No.31: 57-61.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, No.94: S95-S120.
- Fedor, C. G. (2019). Social capital and community development: Case study. *Social Research Reports*, No.11(1): 65-77.

- Forsell, T., Tower, J., & Polman, R. (2020). Development of a scale to measure social Capital in Recreation and Sport Clubs. *Leisure Sciences*, No.42(1): 106-122.
- Fukuyama, F. (1999) *The great disruption: Human nature and the reconstitution of social order*, Free pres, New York.
- Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third world quarterly*, No.22(1): 7-20.
- Hall, P. A. (1999) "Social capital in Britain", *British journal of political science*, No.29:417-461.
- Hanifan, L. J. (1916) "The rural school community center", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, No.67(1): 130-138.
- Hennekam, S., McKenna, S., Richardson, J., & Ananthram, S. (2019). Perceptions of demotion decisions: A social capital perspective. *European Management Journal*, No.37(6): 730-741.
- Homans, G. C. (1961). The humanities and the social sciences. *American Behavioral Scientist*, No.4(8): 3-6.
- Loury, G. C. (1979) "Market structure and innovation", *The quarterly journal of economics*, No.3: 395-410.
- Narayan, D., & Cassidy, M. F. (2001). A dimensional approach to measuring social capital: development and validation of a social capital inventory. *Current sociology*, No.49(2): 59-102.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, Simon and Schuster.
- Sangnier, M. (2011) "The co-evolution of social capital and financial development", *Economics Bulletin*, No.14: 1-23.
- Seeley, J. R.; Seeley, J. R.; Loosley, E. W.; Sim, R. A. (1956) *Crestwood Heights: A study of the culture of suburban life* (Vol. 19): New York: Basic Books.
- Stone, W., & Hughes, J. (2002). Measuring social capital: towards a standardised approach. In *Paper presented at the* (Vol. 3, no. 9214, p. 7820).
- Teilmann, K. (2012). Measuring social capital accumulation in rural development. *Journal of Rural Studies*, No.28(4): 458-465.
- Vilhelmsdóttir, S. (2012) "Three dimensions of social capital and government performance", *Economics Bulletin*, No.27: 19-44.
- Weingaertner, C., & Moberg, Å. (2014). Exploring social sustainability: Learning from perspectives on urban development and companies and products. *Sustainable Development*, No.22(2): 122-133.
- Yeon Ahn, S.; Hyung Kim, S. (2017) "What makes firms innovative? The role of social capital in corporate innovation. *Sustainability*, No.9(9): 1564.